

М.В. Григорчук
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет економіки та права «КРОК»

Порівняльно-правові аспекти засобів і форм захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів права

Стаття присвячена вивченню ефективності застосування засобів і форм захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів права, які використовуються учасниками правовідносин у контексті дотримання конституційного порядку, а також у легітимній діяльності держави щодо забезпечення верховенства права.

Ключові слова: порівняльно-правові аспекти, засоби захисту, способи захисту, форми захисту, суб'єкт права, суд, конституційний правопорядок, верховенство права.

М.В. Григорчук
кандидат юридических наук,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин,
Университет экономики и права «КРОК»

Сравнительно-правовые аспекты средств и форм защиты прав и охраняемых законом интересов субъектов права

Статья посвящена изучению эффективности применения средств и форм защиты прав и охраняемых законом интересов субъектов права, которые используются участниками правоотношений в контексте утверждения конституционного правопорядка, а также в легитимной деятельности государства по обеспечению верховенства права.

Ключевые слова: сравнительно-правовые аспекты, средства защиты, способы защиты, формы защиты, субъект права, суд, конституционный правопорядок, верховенство права.

М. Hryhorchuk
PhD in Law,
Docent of the Department of State and Legal Disciplines
“KROK” University

Comparative and Legal Aspects of Means and Forms of Protection of Rights and Protected by Law of Interests of Subjects of Right

The article is devoted to the study of the effectiveness of the use of means and forms of protection of rights and legally protected interests of subjects of law that are used by participants in legal relations in the context of the establishment of constitutional law and order, and in the course of legitimate activities of the state to ensure the rule of law.

Keywords: comparative and legal aspects, means of protection, methods of protection, forms of protection, subject of law, court, constitutional law and order, rule of law.

Постановка проблеми

Розгляд питання щодо засобів і форм захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів права має в основі розв'язання триєдиного завдання, формалізованим узагальненням якого є ефективність впливу державних інститутів примусу на забезпечення встановленого Конституцією України правопорядку.

З огляду на сучасний рівень дотримання гарантованих державою соціально-економічних прав і свобод, на порядку денному постають проблеми практичного відновлення порушеного, невизнаного, оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу. Це однаковою мірою стосується всіх галузей права, оскільки обраний курс на нівелювання ролі всіх державних інституцій і недовіра до них людей є тим каталізатором, який прискорює процеси звернення суб'єктів права за захистом саме до судових органів. Практика засвідчує, що значна частина рішень уповноважених державних органів в кінцевому результаті скасовується, а отже ініціатор звернення за захистом свого порушеного права чи охоронюваного законом інтересу, втративши час і засоби, змушений звернутися до суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню правової природи засобів і форм захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів права присвятили науковий доробок відомі науковці, серед яких В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, О.Ф. Андрійко, Г.В. Атаманчук, О.М. Бандурка, О.А. Беляневич, О.С. Віханський, Л.К. Воронова, О.В. Зайчук, Я.П. Зейкан, Л.В. Коваль, Ю.В. Копейчиков, А.П. Коренєв, Н.М. Оніщенко, В.Ф. Опришко, О.І. Остапенко, О.П. Подцерковний, Д.С. Птащенко, А.І. Пригожина, М.А. Рожкова, Л.А. Савченко, В.К. Шкарупа, В.А. Юсупов, Ц.А. Ямпольська та інші. Щоправда, вчені не досліджували порівняльно-правові аспекти засобів і форм захисту прав і охоро-

нюваних законом інтересів суб'єктів права як окремих напрям, а розглядали цю проблематику в сукупності з іншими складовими правових відносин, в основному – як реалізацію суб'єктивного права на захист у межах загальних конституційних взаємин «держава – особа».

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Теперішній стан соціально-економічного правопорядку в державі кидає суб'єктам права виклик щодо обрання найбільш дієвих засобів і форм захисту їхнього порушеного права чи охоронюваного законом інтересу.

Реалізуючи право на захист, суб'єкти правовідносин стають перед вибором легітимних інструментів відновлення гарантованих державою умов комфортного співіснування з іншими учасниками, поведінка яких виходить за межі нормативно встановленого порядку. За таких умов набуває вирішального значення обрання лінії захисту порушених прав із урахуванням впливу конкретних державно-правових механізмів у межах усього правовідновлювального циклу.

З іншого боку, набуває особливої уваги наукове обґрунтування правової гегемонії нормативно означених засобів і форм захисту з позиції дослідження окремих аспектів їхнього впливу на конкретні типи правовідносин. Як інструмент вивчення глибинних процесів легітимного впливу обраних правових засобів пропонується обрати порівняльно-правовий метод наукового дослідження, з використанням якого вирізнити правові аспекти захисту суб'єктів права і розглянути їх у порівнянні на прикладі застосування в цивільному і господарському праві.

Формулювання цілей статті

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу ефективності правових засобів і форм захисту суб'єктів права в процесі реалізації ними конституційних гарантій на захист свого порушеного права чи

охоронюваного законом інтересу. Таким рішенням наближається логічне обґрунтування необхідності детального вивчення напрямів нормативно впорядкованої діяльності учасників правовідносин з позицій повноти розв'язання головної проблеми – забезпечення верховенства права в усіх сферах життя суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження

Гарантії щодо безпечного проживання і провадження підприємницької діяльності надаються відповідними положеннями Конституції України. Так, наприклад, відповідно до статті 13 Основного Закону держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [1]. У даному контексті, на нашу думку, поняття «усі суб'єкти права власності і господарювання» слід розуміти як «суб'єкти права».

Проаналізувавши сучасні тенденції в царині виконання правозабезпечувальної діяльності, варто визнати, що задекларована позиція держави не забезпечує на практиці повноти верховенства права в усіх сферах життєдіяльності суспільства і залишає за суб'єктом права тільки гарантовану можливість звернутися до суду для оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Коментуючи положення статті 55 Основного Закону, необхідно вказати, що законодавством не визначено вичерпного переліку засобів і форм захисту права чи охоронюваного законом інтересу суб'єктами права. Таке судження законодавець закладає в зміст однієї з частин цієї статті Конституції, зазначаючи, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

У разі виявлення суб'єктом правовідносин загрози порушення чи ознак порушення його права чи охоронюваного зако-

ном інтересу настає момент необхідності звернення до суду й обрання найбільш ефективних легітимних форм і засобів захисту. Зрозуміло, що конкретні інструменти відстоювання (поновлення) права чи законного інтересу різнитимуться за змістом у зв'язку зі статусом учасника таких подій. Ідеться про входження в судові процеси різних категорій суб'єктів права (фізичних осіб чи суб'єктів господарювання) й апелювання до положень Цивільного процесуального або Господарського процесуального кодексів. Але в будь-якому разі кожному конституційно гарантується право на відстоювання і захист своїх прав чи охоронюваних законом інтересів з огляду на наявність доведених порушень норм матеріального права.

Обраний підхід до розв'язання цього питання кореспондується з науковими поглядами науковців, зокрема О.В. Зайчука, на думку якого порівняльне правознавство дедалі більше стає дієвим інструментом усебічного дослідження проблематики будь-якої галузевої чи спеціальної юридичної науки, обов'язковим критерієм його обґрунтованості і належної якості [2].

Ґрунтуючись на положеннях порівняльно-правового методу дослідження, доцільним виступає обрання способу пізнання засобів і форм захисту, що наведені у відповідних положеннях Цивільного і Господарського кодексів України.

Так, наприклад, із аналізу практики господарських судів виокремлюються певні підходи до визначення способів захисту порушеного права. Зокрема, Вищий господарський суд України листом від 14 грудня 2007 р. № 01-8/974 «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності» запропонував певні критерії визначення належного способу захисту порушеного права.

Обрання способу захисту порушеного права здійснює позивач, але господарський суд, приймаючи рішення зі справи, має перевірити відповідність обраного способу законів та призначенню судового захисту. Перевірка відповідності цього способу наявному порушенню і меті судо-

вого розгляду є обов'язком суду, який має приймати рішення зі справи в межах позовних вимог і з урахуванням фактичних обставин конкретної справи, беручи до уваги як можливість у той чи інший спосіб захистити порушене право (за наявності підстав для цього), так і необхідність подальшого виконання прийнятого судом рішення [3].

Поряд із висловленою офіційною позицією Вищого господарського суду України щодо ролі учасників процесу і суду при визначенні засобів і форм захисту, існують наукові бачення шляхів визначення цих проблемних питань. У цьому зв'язку Подцерковний О.П. зазначає, що через неоднозначність у формулюваннях способів захисту, визначених у законі, господарські суди мають гнучко, у відповідності з призначенням судового розгляду тлумачити норми законодавства про встановлення способів захисту порушеного права. Це має й негативний бік – розсуд судді, який намагається цілком слушно відшукати шляхи вирішення правового конфлікту, які не завжди узгоджуються з чіткими межами закону на встановлення порушеного права [4].

Досліджуючи ефективність застосування господарськими судами засобів захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання в сфері земельних відносин, науковець висловлює думку, що суди, в багатьох випадках, зайняли позицію спостерігача щодо таких прогалин, не вирішуючи спір по суті, а користуючись обмеженістю способів захисту порушеного права передбачених ст. 20 ГК України та ст. 16 ЦК України, уникають вирішення конфлікту [5].

Згідно з положеннями ст. 16 (Захист цивільних прав та інтересів судом) ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [6].

Положення зазначеної статті кореспондуються зі ст. 20 (Захист прав суб'єктів господарювання та споживачів) Господарського кодексу України, згідно з якою держава забезпечує захист прав і законних

інтересів суб'єктів господарювання та споживачів [7].

Як показує аналіз, наведені статті Цивільного і Господарського кодексів України містять неузгодженості, якими вносятся плутанина під час зведення до певних спільних множин окремих видів передбачених законом дій, спрямованих на реалізацію суб'єктами господарської діяльності свого права на захист свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права.

Так, ч. 2 ст. 16 ЦК України вказуються «способи» захисту цивільних прав та інтересів, і перелічені заходи входять в обсяг цього поняття.

Водночас ч. 2 ст. 20 Господарського кодексу об'єднує поняття, яке вміщувало би всі перелічені способи захисту, взагалі не використовується. Натомість вживається невиправдано широке формулювання, в якому відсутні будь-які узагальнюючі ознаки, яким є «права та законні інтереси зазначених суб'єктів захищаються шляхом...».

Якщо погодитися з тим, що вживана в ч. 2 ст. 16 ЦК категорія «способи» може ототожнюватися з поняттям «засоби», то застосована форма узагальнення таких видів захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання у Господарському кодексі дуже віддалено кореспондується з поняттям «засоби захисту».

На думку В. Щербини, порівняльний аналіз норм ст. 16 ЦК України, що встановлюють способи захисту цивільних прав та інтересів, і ст. 20 ГК України, що визначають шляхи (способи) захисту прав суб'єктів господарювання, свідчить про те, що: а) обидва кодекси містять невичерпний перелік способів захисту порушених прав та інтересів; б) встановлені обома кодексами способи захисту прав та інтересів відрізняються за обсягом, змістом і назвами [8].

На думку Рожкової М.А., спосіб захисту прав втілює безпосередню мету, якої прагне досягти суб'єкт захисту, вважаючи, що таким чином буде припинене порушення (чи оспорювання) його прав, він компенсує витрати, що виникли у зв'язку

з порушенням його прав, або в інший спосіб нівелює негативні наслідки порушення його прав [9].

Корабльова М.С. вважає, що спосіб захисту – це засоби, які випливають із закону і за допомогою яких через юрисдикційний орган здійснюється вплив на правопорушника, чим відновлюється стан, який існував до правопорушення [10].

Вітрянський В.В. вказує, що під способом захисту права маються на увазі засоби, за допомогою яких можуть бути досягнуті: припинення, неприпустимість, усунення порушення права, його відновлення та/або компенсація шкоди, завдані правопорушенням [11].

Дослідивши наукові погляди на сутність способу захисту прав і охоронюваних законом інтересів суб'єктів права, а також передбачені законом інструменти, які можуть бути запроваджені судом для відновлення порушеного права чи охоронюваного законом інтересу, доцільно звернутися до зарубіжних джерел, які офіційно розв'язують це питання.

Так, Конституція ФРН, наприклад, закріпила положення, відповідно до якого судді пов'язані «законом і правом». У рішеннях Федерального Верховного суду ФРН стало звичайним підкреслювати, що право ширше за законодавство. Федеральний Верховний суд і Федеральний Конституційний суд ФРН у серії рішень встановили, що конституційне право не обмежене текстом Основного закону, а включає «деякі загальні принципи, які законодавець не конкретизував у позитивній формі».

У деяких країнах, що належать до романо-германського типу правової системи, загальні принципи права прямо закріплені в законі як джерело права у разі наявності прогалин, наприклад, у цивільних кодексах (Австрія, Греція, Іспанія, Італія). Також судова влада ФРН дозволила суддям розробляти принципів рішення, уточнювати положення закону таким чином, що народжуються нові норми, так звані правоположення судової практики. Отже, романо-германський тип правової системи припускає і пошук кожним юристом у конкретному питанні рішен-

ня, що відповідає принципу справедливості [12].

Романов А.К., розглядаючи правову систему Англії, зазначає, що найбільш важливою рисою способів судового захисту в загальній системі права, які надаються правом справедливості, є те, що вони застосовуються за розсудом суду [13].

Отже, зарубіжні правові системи цілком легально уповноважують юристів і суд вишукувати ті способи захисту, які повинні найбільш повно забезпечити відновлення порушеного права чи охоронюваного законом інтересу і відповідати єдиному критерієві – принципу справедливості.

Водночас вітчизняним судочинством не напрацьовано єдиних підходів до оцінки правових явищ, якими є засоби і способи захисту суб'єктами права свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права. Це означає, що при розв'язанні спорів суд має керуватися суб'єктивними переконаннями, оскільки ані законодавство, ані судова практика не дають чітких схем оцінки стану взаємовідносин сторін конфлікту на момент звернення до суду.

Досліджуючи проблеми порівняльно-правових аспектів засобів та форм захисту в їх застосуванні суб'єктами права, необхідно вказати на ще одне поняття, яке породило обґрунтовану дискусію серед науковців. Ідеться про «форму захисту» прав і охоронюваних законом інтересів. Ця категорія посідає одне з чільних місць у системі нормативно-означених інструментів, завданнями яких є відновлення порушеного, оспорюваного, невизнаного права чи охоронюваного законом інтересу.

На думку Тимченка Г.П., під формою захисту слід розуміти чітко визначену законом діяльність щодо захисту права, що здійснюється спеціально уповноваженими органами; тобто форма захисту – це комплекс внутрішньо узгоджених організаційних засобів захисту суб'єктивного права, що здійснюється в межах єдиного правового режиму [14]. Приблизно такої ж думки притримуються В.В. Бутнев [15] і М.К. Треушников [16].

Інші автори, як, наприклад, М.І. Брагінський і О.О. Красавчиков, не вбачають

різниці між поняттями «форма» і «спосіб» захисту. Вони вважають ці два поняття синонімами і виокремлюють такі форми захисту, як: а) визнання права; б) відновлення становища, яке існувало до порушення права і попередження дій, які його порушують; в) присудження до виконання обов'язку в натурі; г) припинення чи зміна правовідношення; д) стягнення з особи, яка порушила право, завданих збитків; е) звернення до компетентного органу, наділеного владними повноваженнями [17,18].

Дуже складно погодитися з судженнями про відсутність різниці між поняттями «форма» і «спосіб» захисту. Якщо дотримуватися думки М.І. Брагінського і О.О. Красавчикова, то потрібно визнати, що ці два поняття є синонімами. Тому, звертаючись до Академічного тлумачного словника української мови, отримаємо компетентні роз'яснення сутності даних понять. Так, поняття «спосіб» означає певну дію, прийом або систему прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [19]. У той же час поняття «форма» означає обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд [20].

Отже, як видно з наведених тлумачень, обидва терміни означають різні якісні характеристики явищ матеріального світу.

Література

1. Конституція України Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
2. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
3. Лист Вишого господарського суду України від 14 грудня 2007 р. № 01-8/974 «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти інтелектуальної власності» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v_974600-07.
4. Подцерковний О.П. Способи захисту прав у земельних відносинах / Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 5. – С. 30-345. Подцерковний О.П. В земельних відносинах суб'єкти господарювання потребують реального захисту, а не казуїстичного відмахування судів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hozpravo.com.ua/conferences/arhiv/uchastnik>.
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. (з подальшими змінами) // ВВР України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
7. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18; 19-20; 20-21. – Ст. 144.
8. В. Щербина. Проблеми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання / Журнал Українське комерційне право. – 2007. – № 8. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuviiar.gov.ua/nub/ukp/2007_8.pdf.

Так, поняття «спосіб» є збірним поняттям до певних дій, спрямованих на предмет, а «форма» виступає межовим орієнтиром у просторі для будь-якого предмета. З огляду на наявні відмінності в семантичній природі даних понять вони не можуть бути синонімами в мові, а отже не мають природної здатності бути рівнозначним вираженням тих процесів, які охоплюються юридичними категоріями «спосіб захисту» і «форма захисту».

Висновки

З огляду на наведені вище аргументи розуміння порівняльно-правових аспектів засобів і форм захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів права має закладатися в нормативно врегульовані межі судового процесу. Водночас надто широке тлумачення офіційно визнаних інструментів захисту порушеного права чи охоронюваного законом інтересу управленими суб'єктами права (судом), посилячись до внутрішнього переконання, не може бути достатнім обґрунтуванням якісного застосування легітимних інструментів розв'язання спорів, а також гарантувати всім учасникам правовідносин забезпечення з боку держави дотримання задекларованого конституційного принципу про верховенство права.

9. Рожкова М.А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора / М.А. Рожкова. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 416 с.
10. Кораблёва М.С. Гражданско-правовые способы защиты прав предпринимателей : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.. 2002. – С. 27.
11. Витрянский В.В. Проблемы арбитражно-судейской защиты гражданских прав участников имущественного оборота: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – М., 1996. – 23 с.
12. Конспект лекції «Теорія держави і права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://readbookz.com/books/176.html>.
13. Романов А.К. Правовая система Англии : [учеб. пособие] / А.К. Романов. – М., 2000. – 344 с.
14. Тимченко Г.П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – Харків, 2002. – 21 с.
15. Бутнев В.В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. – Владивосток, 1989. – С. 10.
16. Треушников М.К. Судебная защита гражданских прав // Учебник гражданского процесса. – М., 1996. – С. 20.
17. Брагинский М.И. Осуществление и защита гражданских прав. Сделки. Представительство. Доверенность. Исковая давность // Вестник ВАС РФ. – 1995. – № 7. – С. 101.
18. Красавчиков О.А. Советское гражданское право: Уч. в 2-х томах / Т. 1, изд. 3, испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1985. – С. 95-97.
19. Словник української мови (Академічний тлумачний словник) [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://sum.in.ua/s/sposib>.
20. Словник української мови (Академічний тлумачний словник) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/forma>.